

اقتصاد مقاومتی، مشکلات و راهکارهای آن از منظر نهج البلاغه

(با محوریت نامه ۵۳)

فاطمه ابازپور*

چکیده

در فرهنگ اسلامی، اقتصادی پویاست که در عین تعامل با دنیای خارج، متکی به خود بوده و در صورت ایجاد فشارهای دشمنان، متزلزل نشده و قدرت پایداری در برابر تحریم‌های دشمن و مشکلات داخلی را داشته باشد. این مطلب که در حکومت اسلامی چه توجهی به اقتصاد مقاومتی شده و چه تدابیری برای اقتصاد مقاوم اندیشیده شده است، ما را بر آن داشت تا بر اساس آموزه‌های حکومت‌داری اسلامی در کلام و سیره امام علی (ع)، در پی توضیح و تبیین این مسئله برآییم. در این نوشتار سعی شده به روش توصیفی - تحلیلی، مشکلات و راهکارهای اقتصاد مقاومتی از منظر نهج البلاغه - با تکیه بر نامه مالک اشتر - بررسی گردد. با جستجو در منابع، این نتیجه حاصل شد که امام علی (ع) ریشه بسیاری از مشکلات اقتصادی را در رفتار حاکم و نوع تعامل او با کارگزاران و مردم می‌داند؛ از جمله مهمترین این مشکلات می‌توان

*. طلبه سطح ۴ حوزه ام البنین (س) بابل؛ g.abazarpour@chmail.ir

به اختلال در نظام مالیاتی، بی‌تقوایی حاکم، خواص‌محوری، خودمحوری، عدم نظارت بر کارکنان، عدم دقت در قراردادهای، عدم شناخت طبقات جامعه، عدم رعایت زمانمندی و... اشاره کرد. امام علی (ع) برای حل مشکلات اقتصادی، راهکارهایی را در بعد فردی و اجتماعی در خصوص رابطه حاکم و مردم بیان کرده و وظایفی را برای حاکم در تحقق اقتصاد پویا برشمرده است که از جمله آنها می‌توان به کنترل منابع مالی، تقوای حاکم، مردم‌گرایی، مشورت، شایسته‌سالاری، سنجش برنامه‌ها، توجه به اولویت‌ها، توجه به ظرفیت‌ها اشاره کرد.

کلیدواژگان: اقتصاد مقاومتی، مشکلات اقتصاد مقاومتی، راهکارهای اقتصاد

مقاومتی، نهج البلاغه

مقدمه

بشر از روزی که زندگی اجتماعی را آغاز کرد خود را نیازمند یک سیستم اقتصادی - حتی در حد بسیار ساده - دید؛ زیرا هر اجتماعی، هر چند کوچک، با تولید ثروت و توزیع آن سر و کار دارد، لذا ناگزیر است که اسلوبی را بپذیرد تا به وسیله آن عملیات اقتصادی را تنظیم کند (صدر، ۱۳۶۰: ۸). در جهان امروز، به حکم پیشرفت صنعت و تکنولوژی، کشورها چنان بهم پیوسته‌اند که به صورت کشور واحدی درآمده‌اند، از این جهت باید بر تمام جهان، نظام اقتصادی حکومت کند که بتواند نیازهای اساسی انسان‌ها را پا به پای پیشرفت‌های علمی برطرف سازد و همه جامعه را در پوشش متوازن از

تولید و توزیع قرار دهد (سبحانی، ۱۳۷۸: ۱۹). تحقق این امر در گرو پیروی از قوانین دین خاتم است؛ چرا که اسلام دینی جهانی و جاودانه است و ادعای تطابق با هر عصر را دارد. در اسلام به مسئله اقتصاد، توجه عمیقی شده است. در اهمیت امور اقتصادی، از جمله حفظ اموال، همین بس که امام صادق (ع) می‌فرماید: «اَحْتَفِظُ بِمَالِكَ فَإِنَّهُ قِوَامُ دِينِكَ؛ مال خود را محافظت کن چرا که مایه برپایی دین توست» (عاملی، ۱۴۰۹ق: ۱۲۶/۷).

اقتصاد در آموزه‌های وحیانی اسلام به عنوان اصل مهمی در زندگی تلقی شده که تأثیر آن در جریان‌های روزمره زندگی افراد و ملل انکارناپذیر است (سبحانی، ۱۳۷۸: ۲۶). اسلام برای تنظیم معاش انسان، اصول و قواعدی را در ابواب بیع، هبه و... تنظیم و در قالب اقتصاد اسلامی پی‌ریزی کرده است. گذشته از این، با ایجاب یک رشته فرائض مالی و مستحب مانند خمس، زکات و... ثروت را در میان مردم تعدیل نموده است (همان، ۲۵ و ۲۶). اقتصاد اسلامی مبتنی بر مبانی و مؤلفه‌هایی است که سیره اهل بیت (ع) یکی از بهترین راه‌های شناخت آنهاست؛ چرا که ایشان بهترین مفسران قرآن و آگاهترین افراد نسبت به قوانین الهی هستند و کلام و سیره ایشان در حل مشکلات، راهگشای مسلمانان بوده و هست. در این میان کلام و سیره امام علی (ع) بی‌بدیل بوده و می‌توان از ایشان که زمانی عهده‌دار خلافت اسلامی بوده‌اند توصیه‌هایی در این خصوص برگرفت.

این مسئله در مقالات «تحلیلی بر سازوکارهای عملی اقتصاد مقاومتی در نهج البلاغه با تکیه بر وظایف دولت» نوشته حمزه علی بهرامی و سمیه مهدیه؛ «اصول اقتصاد مقاومتی از منظر امیرالمؤمنین (ع) و فقه اسلامی»

تألیف باقر ریاحی‌مهر؛ «سیاست اقتصادی و اقتصاد مقاومتی از منظر امام علی (ع)» نوشته خدیجه جوراستی فرد؛ «راهبرد پیشرفت اقتصادی با الهام از نهج البلاغه در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی» تألیف ابوالفضل شاه‌آبادی، راضیه داوری کیش و مهدی جعفری بررسی و مورد اشاره قرار گرفته است و هر کدام از زاویه خاصی به موضوع پرداخته‌اند. حال در نوشتار حاضر، نامه ۵۳ نهج البلاغه که یکی از جامعترین توصیه‌های حکومت‌داری است، به صورت خاص مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته تا موازین اقتصاد پایدار و مقاوم و لوازم تحقق آن بر طبق این نامه و بر محوریت نهج البلاغه برشمرده شود.

مفهوم‌شناسی

۱- اقتصاد

«اقتصاد» در لغت از ریشه «قصد» است (عسکری، ۱۴۰۰ق: ۱۱۹). «قصد» و مشتقات آن در قرآن به معنی راست، متوسط و معتدل به کار رفته است (قرشی بنایی، ۱۴۱۲ق: ۸/۶). قصد در زندگی به معنای ترک اسراف بدون تنگ‌نظری است (صاحب بن عباد، ۱۴۱۴ق: ۵/۲۵۶؛ فراهیدی، ۱۴۰۹ق: ۵/۵۵). اقتصاد، میانه‌روی در چیزی است که دو طرف افراط و تفریط دارد؛ چنانکه قرآن می‌فرماید: «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» در راه رفتن میانه‌رو باش» (لقمان / ۱۹).

۲- مقاومت

«مقاومت» از ریشه «قوم» به معنای به پا خاستن و مخالفت آمده است (بستانی، ۱۳۷۵: ۶۸۰). این کلمه برای لشگری که در مقابل دشمن می‌جنگد،

به کار می‌رود (طریحی، ۱۳۷۵: ۱ / ۱۲۱). مقاومت، ایستادگی در مقابل هر چیزی است که مخالف انسان و در مقابل او قرار گیرد.

۳- اقتصاد مقاومتی

«اقتصاد مقاومتی» از جمله اصطلاحاتی است که به‌طور خاص در بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با کارگزاران، در شهریور ۱۳۸۹ مطرح شده است (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۶/۱۶). ولی مسئله اقتصاد مقاوم در زمان‌های گذشته نیز مطرح بوده است. در شواهد تاریخی آمده که یکی از راه‌های مقابله کفار با انبیا (ع) از طریق حصر اقتصادی بوده؛ چنانکه مشرکان مکه هنگامی که یقین کردند دیگر هیچ راهی برای مقابله با پیامبر (ص) ندارند، پیمان تحریم اقتصادی مسلمانان را امضا کردند (آیتی، ۱۳۸۶: ۱۴۱). به این ترتیب، یکی از روش دشمنان برای رسیدن به مقصود خود، از طریق تحمیل فشارهای اقتصادی است.

از اقتصاد مقاومتی تعاریف مختلفی شده است که ظاهراً تعبیر «اقتصاد الگو» به آن نزدیک‌تر است. این رویکرد به دنبال اقتصاد ایده‌آلی است که هم اسلامی باشد و هم بتواند جامعه را به جایگاه اول اقتصاد در منطقه برساند (خرقانی، ۱۳۹۵: ۲ / ۲۵۴).

ضرورت اقتصاد مقاومتی

بر اساس آیات قرآنی، داشتن اقتصاد، ضروری جامعه است. جامعه اسلامی نه تنها باید دارای اقتصادی سالم و شکوفا باشد، بلکه باید دارای اقتصاد مقاومی باشد که آن را از تعرض دشمنان حفظ کرده و اجازه ندهد در هیچ

شرایطی، جامعه در برابر دشمنان به زانو درآید. قرآن کریم فراهم کردن هرگونه نیرو و قدرتی که باعث ترس دشمنان اسلام شود را ضروری شمرده و می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ...» و شما در مقام مبارزه با آن کافران خود را مهیا کنید و تا آن حد که بتوانید از آذوقه و تسلیحات و آلات جنگی و اسبان سواری زین کرده برای تهدید و تخویف دشمنان خدا و دشمنان خودتان فراهم سازید و نیز برای قوم دیگری که شما بر (دشمنی) آنان مطلع نیستید...» (انفال/۶۰). این آیه متضمن دستوری برای مسلمانان در همه اعصار است که تنها نباید روی دشمنان شناخته شده خود متمرکز شوند و آمادگی خود را تا سر حد مبارزه با آنان محدود سازند بلکه دشمنان احتمالی و بالقوه را نیز باید در نظر بگیرند و حداکثر نیرو و قدرت لازم را فراهم کنند. اگر چنین نکته‌ای همواره در نظر گرفته شود، مسلمانان هیچگاه گرفتار حملات غافلگیرانه نظامی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دشمنان نیرومند نخواهند شد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۷/۲۲۸).

از جمله مهم‌ترین آیاتی که می‌تواند وجوب و ضرورت اقتصاد مقاومتی را بیان کند، آیه ۲۸ سوره توبه است که خداوند خطاب به کسانی که نگران اختلال نظام اقتصادی خود پس از قطع رابطه با مشرکان و دشمنان هستند، یادآور می‌شود چنین امری نه تنها اختلالی به وجود نمی‌آورد بلکه باعث رشد و پیشرفت اقتصاد خواهد شد. سپس در پاسخ افراد کوتاه‌بینی که اظهار می‌دارند اگر پای مشرکان از مسجدالحرام قطع شود، کسب و کار و تجارت ما از رونق می‌افتد و فقیر و بیچاره خواهیم شد، می‌فرماید: «إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ

يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ؛ و اگر از فقر می‌ترسید، اگر خدا بخواهد شما را به فضل خود بی‌نیاز خواهد کرد، که خدا دانا و در کمال عنایت و حکمت است» (توبه/۲۸).

در روایات ائمه (ع) تدبیر در حسن معیشت از مواردی است که نشانگر اکمال عقل شمرده شده است؛ چنانکه از امام محمد باقر (ع) روایت شده است: «نهایت کمال در تفقه در دین، صبر بر مصیبت، و اندازه‌داری در معیشت است» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۱/۳۲). همچنین در بسیاری روایات، از این صفات به عنوان ویژگی‌های کمال ایمان نام برده شده (برقی، ۱۳۷۱ق: ۱/۵) که بیانگر ارزش و اهمیت درک تدابیر اقتصادی برای مسلمانان است.

مشکلات و راهکارهای اقتصاد مقاومتی از دیدگاه امام علی (ع) براساس نامه ۵۳ نهج البلاغه

امام علی (ع) در سال ۳۸ هـ. ق هنگامی که مالک اشتر را به فرمانداری مصر برگزیدند، نامه‌ای درباره حکومت‌داری به او نوشتند. این نامه از طولانی‌ترین نامه‌های امیرالمؤمنین است که علاوه بر بلاغت، حاوی دستورات لازم برای اداره حکومت می‌باشد. قسمتی از توصیه‌های امام (ع) در این نامه مربوط به مسائل اقتصادی است که هم ریشه مشکلات اقتصادی و هم راهکارهای مناسب برای حل مشکلات را در بر دارد. در ادامه، تحت هر یک از عناوین، به ترتیب در دو بخش، ابتدا به مشکلات و سپس به راهکارهای آن از دیدگاه امام علی (ع) بر اساس نامه ۵۳ نهج البلاغه اشاره شده است:

۱- تأمین منابع مالی

الف) یکی از مشکلات حکومت‌ها، تأمین منابع مالی است که می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در افزایش قدرت مقابله دولت‌ها در زمان بروز مشکلات داشته باشد؛ به‌خصوص که امروزه در بسیاری از کشورها، اداره امور جامعه بر پایه نظام مالیاتی برنامه‌ریزی می‌شود که نقش اساسی در پایداری اقتصادی دارد. هر گونه اشکال در دریافت یا توزیع مناسب یا دستبرد در آن، موجب اختلال و ایجاد تزلزل در اقتصاد پایدار می‌گردد. بنابراین باید هرگونه عامل مخل به نظم در مالیات را در هر قسمت، اعم از جمع‌آوری یا نگهداری یا توزیع آن برطرف نمود؛ امام در این باره می‌فرماید: «مالیات و بیت‌المال را به‌گونه‌ای واریسی کن که صلاح مالیات‌دهندگان باشد، زیرا بهبودی مالیات و مالیات‌دهندگان، عامل اصلاح امور دیگر اقشار جامعه می‌باشد و تا امور مالیات‌دهندگان اصلاح نشود، کار دیگران نیز سامان نخواهد گرفت، زیرا همه مردم نان‌خور مالیات و مالیات‌دهندگانند.»

ب) مالیات در اقتصاد مقاومتی، نقش اساسی دارد؛ چرا که یکی از منابع درآمدی مهم دولت است. در اسلام نیز یکی از راه‌های تأمین مالی جامعه به‌وسیله پرداخت مالیات است. امام علی (ع) یکی از وظایف مهم حاکم را جمع‌آوری خراج می‌داند. ایشان در اولین مرحله بعد از بیان واگذاری حکومت، به یک مسئله اقتصادی می‌پردازد که نشان‌دهنده اهمیت آن در تقویت حکومت است و سپس سخن از نبرد با دشمن، اصلاح کار مردم و آبادانی می‌زند. ایشان می‌فرماید: «... به فرمانداری مصر برمی‌گزینند تا خراج آن دیار را جمع آورد و با دشمنانش نبرد کند، کار مردم را اصلاح نماید و شهرهای مصر را آباد سازد». از این‌رو روشن می‌شود که مالیات نقش اساسی در این‌گونه امور دارد.

۲- خودسازی و تقوای حاکم

الف) یکی از مهمترین مشکلات در حکومت‌داری، بی‌تقوایی حاکم است. فرد بی‌تقوا، توان تحمل فشار در بحران‌ها را ندارد و نمی‌تواند قدرت تصمیم‌گیری خود را برای یافتن راهکار مناسب در این شرایط حفظ کند. در حالی که حاکم اسلامی باید توکل بر خدا داشته باشد و با خودسازی برای مقابله با مشکلات آماده باشد. فرد بی‌تقوا، صبر لازم را در انجام کارها برای رسیدن به هدف را ندارد در صورتی که صبوری از صفات ضروری حاکم است؛ چنانکه امام علی (ع) در خصوص لزوم صبوری حاکم در انجام امور حکومتی و اجرای برنامه می‌فرماید: «نفس را به شکیبایی وامی‌دارند و به وعده‌های پروردگار اطمینان دارند»؛ چرا که رفتار حاکمان در جلب حمایت مردم و پایداری آنها در هنگام مشکلات مؤثر است.

ب) یکی از راهکارهای پیشبرد اقتصاد مقاومتی، وجود حاکمانی باتقواست؛ افرادی که رضای الهی را در هر چیزی مقدم می‌دارند؛ چنانکه امام علی (ع) می‌فرماید: «و اینکه اطاعت خدا را بر دیگر کارها مقدم دارد».

۳- مردم‌گرایی و پرهیز از خواص محوری

الف) از مشکلات تحقق اقتصاد مقاومتی، توجه به خواص جامعه و غفلت از عموم مردم است؛ چرا که اگر در سیاست‌گذاری‌ها به جای در نظر گرفتن مصلحت عامه مردم، به خواص توجه شود و مصالح عموم مردم در نظر گرفته نشود، مردم از حکومت دلسرد شده و دیگر برای مقابله با مشکلات اقتصادی در کنار زمامداران قرار نخواهند گرفت و حکومت بخش اعظمی از حمایت مردم را از دست می‌دهد و حمایت کسانی را به دست می‌آورد که به فرموده

امام علی (ع) در سختی‌ها متحمل کمترین بارها برای حکومت خواهند بود: «خواصّ جامعه، همواره بار سنگینی را بر حکومت تحمیل می‌کنند، زیرا در روزگار سختی یاریشان کمتر و در اجرای عدالت از همه ناراضی‌تر و در خواسته‌هایشان پافشارتر و در عطا و بخشش‌ها کم‌سپاس‌تر و به هنگام منع خواسته‌ها دیر عذرپذیرتر و در برابر مشکلات کم‌استقامت‌ترند».

ب) یکی از مهم‌ترین راهکارهای تحقق اقتصاد مقاومتی، تکیه بر آحاد مردم است. برنامه‌ریزی‌ها باید به صورتی باشد که منافع عموم مسلمانان در نظر گرفته شود و از اعمال نفوذ خواص برای جلب منافع در برنامه‌ها جلوگیری گردد؛ چنانکه امام (ع) می‌فرماید: «در صورتی که ستون‌های استوار دین و اجتماعات پرشور مسلمین و نیروهای ذخیره دفاعی، عموم مردم می‌باشند، پس به آنها گرایش داشته و اشتیاق تو به آنان باشد».

توجه به عموم مردم موجب می‌شود که همه آحاد جامعه در برنامه‌ها ملاک عمل قرار گیرند و از طبقات مختلف جامعه غفلت نشود. به این ترتیب مردم خود را جزئی از حکومت دانسته و مشارکت بیشتری، به‌خصوص در زمان تنش‌های اقتصادی، خواهند داشت.

۴- حق‌گرایی و قانون‌محوری

الف) یکی از مشکلات اقتصاد پایدار، عدم رعایت قوانین و حدود است؛ چراکه عدم توجه به قوانین، موجبات هرج و مرج در جامعه را فراهم می‌آورد و در زمان بروز مشکلات اقتصادی، لطمه به مشارکت مردمی می‌زند.

ب) از راهکارهای اصلی این مشکل، توجه به حق و رعایت قوانین و حدود اسلامی است و هیچ مصلحتی نمی‌تواند موجب عدول از آن گردد. در جامعه

اسلامی همه قوانین و مقررات باید در حیطه حدود الهی باشد، اگر چه ممکن است در برخی زمان‌ها مشکلاتی برای مردم در رعایت این قوانین پدید آید. حال آنکه خداوند، وعده نصرت به کسانی داده که در سختی‌ها به اصول و حدود الهی پایبندند و استقامت می‌ورزند و در هیچ شرایطی از آن تخطی نمی‌کنند: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ؛ آنان که گفتند آفریننده ما خداست و بر این سخن پایدار و ثابت ماندند بر آنها هیچ ترس و اندوهی (در دنیا و عقبی) نخواهد بود» (احقاف/ ۱۳).

۵- مشورت با افراد آگاه و متخصص و متعهد

الف) خودمحوری و عدم مشورت در امور از جمله مشکلاتی است که می‌تواند موجب شکنندگی اقتصادی جامعه شود. عدم دقت در گزینش افراد آگاه و متعهد در امر مشورت نیز می‌تواند موجب جهت‌دهی نادرست برنامه‌ها شده و مانعی در همه‌جانبه‌نگری باشد. عدم تجربه کافی هم عامل دیگری در تعیین صحیح برنامه‌ها است. از این‌رو در مشورت با افراد، توجه به آگاهی و تخصص و خصائل اخلاقی آنها حائز اهمیت است؛ چرا که این ویژگی‌ها در نوع مشورت بسیار اثرگذار است.

امام علی (ع) ضمن توصیه به امر مشورت، دقت در خصایص فردی مشاور را نیز یادآور شده و می‌فرماید: «بخیل را در مشورت کردن دخالت نده، که تو را از نیکوکاری باز می‌دارد و از تنگدستی می‌ترساند. ترسو را در مشورت کردن دخالت نده، که در انجام کارها روحیه تو را سست می‌کند. حریص را در مشورت کردن دخالت نده، که حرص را با ستمکاری در نظرت زینت

می‌دهد». به این ترتیب امام (ع) برخی صفات را در فرد مشاور برمی‌شمرد و دلایل عدم استفاده از او را تبیین می‌فرماید. فرد بخیل در اختصاص بودجه، خساست به خرج می‌دهد و طبعاً بودجه مناسب را برای اجرای امور در نظر نخواهد گرفت. انسان ترسو نیز از ریسک و اجرای برنامه‌های جدید می‌ترسد و این ترس مانعی در راه برنامه‌ریزی درست و به‌روز است. انسان حریص نیز نمی‌تواند ثبات فکری لازم در تهیه برنامه همه‌جانبه را داشته باشد و غالباً منافع محوری مانع دید همه‌جانبه خواهد بود.

ب) از راهکارهای ایجاد اقتصاد مقاومتی، مشاوره با افراد آگاه و متعهد و استفاده از کارشناسان خبره در مسائل اقتصادی است. البته باید دقت کرد که این افراد علاوه بر تخصص اقتصادی تعهد لازم نسبت به دستورات دینی داشته باشند تا امکان اعتماد بر توصیه‌های آنها وجود داشته باشد؛ هرچند که علاوه بر آن، باید آگاهی‌های لازم در مواردی چون فرهنگ مردم منطقه، ظرفیت‌ها و شرایط امروز مردم و... را داشته باشند.

امام علی (ع) راهکار لازم در معرفی افراد برای مشورت را نیز ارائه داده و می‌فرماید: «با دانشمندان، فراوان گفتگو کن و با حکیمان فراوان بحث کن، که مایه آبادانی و اصلاح شهرها، و برقراری نظم و قانونی است که در گذشته نیز وجود داشت». مشورت و استفاده از اندیشمندان، راه تزلزل اقتصادی و ایجاد مشکلات را خواهد بست.

۶- آسان‌گیری و مدارا با مردم

الف) سخت‌گیری با مردم از عوامل ایجاد تنش در جامعه و مانعی در ثبات اقتصادی است. فشار حاکم موجب دوری مردم از نظام می‌شود و اقتصاد

جامعه را از حمایت مردمی بی‌بهره می‌سازد. عدم رعایت شرایط مردم حتی در صورت داشتن بهترین برنامه‌ها و عوامل اجرایی بی‌نتیجه خواهد بود. پس در هرگونه برنامه‌ریزی و اجرا باید به فرهنگ مردم زمانه توجه داشت و برای موفقیت بیشتر، با عامه مردم همدل و همراه بود؛ چنانکه امام علی (ع) می‌فرماید: «پس اگر مردم شکایت کردند، از سنگینی مالیات یا آفت‌زدگی یا خشک شدن آب چشمه‌ها یا کمی باران یا خراب شدن زمین در سیلاب‌ها یا خشکسالی، در گرفتن مالیات به میزانی تخفیف ده تا امورشان سامان گیرد».

ب) یکی از توصیه‌های امام (ع) برای جلب حمایت مردم، آسان‌گیری است. مدارا با مردم در مسائل اقتصادی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ چرا که موجب وفاداری مردم شده و در زمان مشکلات و فشارهای اقتصادی موجب حمایت آنان می‌گردد؛ چنانکه امام (ع) می‌فرماید: «ای مالک! هیچ وسیله‌ای برای جلب اعتماد والی به رعیت بهتر از نیکوکاری به مردم و تخفیف مالیات و عدم اجبار مردم به کاری که دوست ندارند، نمی‌باشد، پس در این راه آنقدر بکوش تا به وفاداری رعیت، خوشبین شوی، که این خوشبینی، رنج طولانی مشکلات را از تو بر می‌دارد». بنابراین هر نوع برنامه‌ریزی باید با در نظر گرفتن شرایط مردم باشد و اگرچه اصول ثابت‌اند و در هیچ عصری تغییر نمی‌کنند، ولی فروع مسائل باید با رعایت شرایط مکانی و زمانی و فرهنگی هر جامعه باشد.

۷- توجه به طبقات مختلف در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی

الف) در برنامه‌های اقتصادی باید همه طبقات مردم مد نظر قرار گیرند؛ چرا که هیچ گروهی در جامعه مستقل از دیگری نبوده و نمی‌توان بدون در

نظر گرفتن ساختار روابط اقشار مختلف، طرحی را به طور موفق اجرا کرد. عدم توجه به ارتباطات بین اصناف مختلف، موجب درهم ریختگی در برنامه های اقتصادی می شود و مشکلات متعددی را ایجاد می کند و در زمان اعمال فشار دشمن، عواقب ناخوشایندی را پدید می آورد. امام (ع) به این نکته اشاره کرده و می فرماید: «ای مالک بدان مردم از گروه های گوناگونی می باشند که اصلاح هر یک جز با دیگری امکان ندارد و هیچ یک از گروه ها از گروه دیگر بی نیاز نیست. از آن قشرها، لشکریان خدا، و ... پرداخت کنندگان مالیات، تجار و بازرگانان، صاحبان صنعت و پیشه وران و نیز طبقه پایین جامعه اند».

ب) از جمله راهکارهای تحقق اقتصاد قوی، شناخت درست طبقات و درک ارتباط بین آنهاست تا با شناخت جایگاه، طبقه بندی و میزان اثرگذاری هر یک بتوان برنامه اقتصادی مناسب را تهیه نموده و به اجرا گذاشت. امام (ع) هر یک از طبقات را با اهمیت شمرده و درباره آنها می فرماید: «سپاهیان به فرمان خدا، پناهگاه استوار رعیت و زینت و وقار زمامداران، شکوه دین و راههای تحقق امنیت کشورند. امور مردم جز با سپاهیان استوار نگردد و پایداری سپاهیان جز به خراج و مالیات رعیت انجام نمی شود ...» و می فرماید: «گروه های یاد شده بدون بازرگانان و صاحبان صنایع نمی توانند دوام بیآورند، زیرا آنان وسائل زندگی را فراهم می آورند و در بازارها عرضه می کنند و بسیاری از وسایل زندگی را با دست می سازند که از توان دیگران خارج است». بنابراین امور مالی هر یک از گروه ها و طبقات جامعه، وابسته به گروه دیگر است و در برنامه ریزی ها باید به این مهم توجه داشت.

۸- تأمین مالی کارگزاران و جلوگیری از تخلفات

الف) یکی از مشکلات بارز در هر حکومتی، خیانت و تخلفات کارگزاران است که می‌تواند عاملی در فساد جامعه و ایجاد ضعف اقتصادی باشد. اگر عوامل حکومت از نظر مالی تأمین نباشند، احتمال دستبرد به اموال بیت‌المال یا جهت‌دهی قراردادهای برای نفع شخصی بیشتر خواهد شد که عاملی مخرب در تحقق اقتصاد مقاوم در برابر لرزه‌های اقتصادی و فشارهای ناشی از مشکلات داخلی و خارجی است.

ب) توجه به مسئله تأمین مالی کارگزاران و جلوگیری از تخلف آنها از جمله مواردی است که در تحقق حکومت و اقتصاد سالم نقش دارد و زمانی می‌توان اقتصادی سالم داشت که کارگزاران از جهت مالی تأمین باشند و خلأیی نداشته و دچار فساد نگردند؛ چرا که نیروی اجرایی اقتصادی، بخشی از برنامه‌ریزی اقتصادی و جهت‌دهی به آن است. امام علی (ع) می‌فرماید: «برگزیده‌ترین فرماندهان سپاه تو، کسی باشد که از همه بیشتر به سربازان کمک رساند و از امکانات مالی خود بیشتر در اختیارشان گذارد، به اندازه‌ای که خانواده‌هایشان در پشت جبهه و خودشان در آسایش کامل باشند، تا در نبرد با دشمن، سربازان اسلام تنها به یک چیز بیندیشند».

تأمین مالی گارگزاران علاوه بر ایمنی از دستبرد به اموال حکومت، اطمینان‌دهی به آنان را برای اجرای برنامه‌ها به دنبال دارد؛ چرا که هیچ برنامه‌ای به‌درستی محقق نمی‌شود مگر آنکه عاملانش آن برنامه را به‌درستی اجرا کرده و خللی در آن ایجا نکنند و این زمانی محقق می‌شود که کارگزاران

فراغت خیال داشته باشند و مشکلات مالی موجب بروز اشکال در عملکرد آنها نگردد؛ هر چند که رعایت تقوا در این مسئله بسیار مهم است، چرا که همه مشکلات کارگزاران اقتصادی نیست و از طرف دیگر حرص انسان پایان ناپذیر است و هیچ چیزی نمی تواند مانعی برای انسان طمعکار باشد، اما اگر کسی در صورت تأمین مالی، خیانت کند، دیگر بهانه ای برای توجیه ندارد و حجت بر او تمام است. امام علی (ع) در این باره می فرماید: «سپس روزی فراوان بر آنان ارزانی دار که با گرفتن حقوق کافی در اصلاح خود بیشتر می کوشند و با بی نیازی، دست به اموال بیت المال نمی زنند و اتمام حجتی است بر آنان اگر فرمانت را نپذیرند یا در امانت تو خیانت کنند».

۹- برقراری عدالت

الف) ظلم حکومت همواره موجب نارضایتی و دلسردی بدنه جامعه می شود. یکی از مشکلات در ناپایداری هر حکومتی، عدم وجود عدالت است. ظلم در طبقات مختلف سرایت کرده و تمام افراد را درگیر و ناراضی خواهد کرد و در نهایت ظلم حاکمان موجب فشار بر مردم و زوال حکومت می گردد؛ چنانکه در نامه ۵۳ نهج البلاغه آمده است: «همانا ویرانی زمین به جهت تنگدستی کشاورزان است و تنگدستی کشاورزان به جهت غارت اموال از طرف زمامدارانی که به آینده حکومتشان اعتماد ندارند».

ب) ایجاد عدالت در جامعه از عواملی است که حمایت مردم را در پی خواهد داشت. به این ترتیب مردم هم در زمان مشکلات اقتصادی مقاومت بیشتری از خود نشان خواهند داد و از برنامه های دولت در زمان فشارهای داخلی و خارجی پیروی خواهند نمود. این اعتماد به برنامه های حکومت و

حمایت از آنها زمانی حاصل می‌شود که عامه مردم حکومت را از خود بدانند و از آن حمایت کنند. بهترین طرح‌ها بدون حمایت مردم، اجرایی نشده و بی‌اثر خواهند بود. زمانی که مردم، عدالت را با تمام وجود حس کنند و حکومت را خیرخواه خود بدانند با شوق در کارهای اقتصادی فعالیت می‌کنند و برای برون‌رفت از هر مشکلی با تمام توان، تلاش خواهند کرد. امام (ع) می‌فرماید: «همانا برترین روشنی چشم زمامداران، برقراری عدل در شهرها و آشکار شدن محبت مردم نسبت به رهبر است، که محبت دل‌های رعیت، جز با پاکی قلب‌ها پدید نمی‌آید و خیرخواهی آنان زمانی است که با رغبت و شوق پیرامون رهبر را گرفته و حکومت بار سنگینی را بر دوش رعیت نگذاشته باشد و طولانی شدن مدت زمامداری بر ملت ناگوار نباشد».

۱۰- سنجش برنامه‌ها و عوامل اجرایی

الف) از مشکلات دیگری که ممکن است در راه تحقق اقتصاد مقاومتی ایجاد شود، اجرای طرح‌هایی است که در خلأ و بدون در نظر گرفتن عوامل تأثیرگذار تهیه و اجرا می‌شوند. همچنین در انتخاب مجریان باید دقت کافی صورت گیرد تا کارها به افراد باتجربه و متعهد سپرده شود. خصوصیات اخلاقی افراد در عملکرد آنان مؤثر است. افراد اصیل غالباً باتقواترند و در برابر وسوسه‌ها مقاومت بیشتری دارند. به‌علاوه این‌گونه افراد به دور از عقده‌ها بوده و در تصمیم‌گیری برای آینده دید و فکر بازتری دارند؛ چنانکه امام علی (ع) می‌فرماید: «سپس در امور کارمندانت بیاندیش و پس از آزمایش به کارشان بگمار و با میل شخصی و بدون مشورت با دیگران آنان را به کارهای مختلف

و اداری نکن، زیرا نوعی ستمگری و خیانت است. کارگزاران دولتی را از میان مردمی باتجربه و با حیا و از خاندان‌های پاکیزه و باتقوا که در مسلمانی سابقه درخشانی دارند انتخاب کن، زیرا اخلاق آنان گرمی‌تر و آبرویشان محفوظ‌تر و طمع‌ورزی‌شان کمتر و آینده‌نگری آنان بیشتر است.»

ب) حاکم اسلامی با برنامه‌ریزی صحیح و به‌کارگیری نیروی انسانی مناسب در مناصب حساس می‌تواند شرایط پایدار را برای مبارزه با هرگونه تنش اقتصادی فراهم آورد. بنابراین طرح‌ها باید حساب شده و دقیق باشند و افراد متعهد و توانمندی برای اجرای آنها به کار گمارده شوند.

۱۱- نظارت مستمر و برخورد با متخلفان

الف) عدم نظارت بر عوامل اجرایی و سهل‌گیری بیش از حد در برخی مسائل از اسباب شکل‌گیری فساد اقتصادی است که مانعی برای تحقق اقتصاد پایدار محسوب می‌شود؛ چرا که عدم نظارت، موجب جرأت‌ورزی افراد فاسد شده که خود عاملی در رواج هرج و مرج اقتصادی است.

ب) یکی از اصول مهم در ایجاد اقتصاد پایدار، نظارت بر کارگزاران در اجرای درست برنامه‌های اقتصادی است. زمانی یک برنامه اقتصادی موفق است که علاوه بر برنامه‌ریزی درست، عوامل اجرایی مناسب و آگاه به‌درستی انتخاب و به کار گمارده شوند تا راه هرگونه اختلال بسته شود؛ امام (ع) در این باره می‌فرماید: «سپس رفتار کارگزاران را بررسی کن و جاسوسانی راستگو و وفای‌پیشه بر آنان بگمار که مراقبت و بازرسی پنهانی تو از کار آنان، سبب امانتداری و مهربانی با رعیت خواهد بود.»

به همین دلیل قرار دادن بازرسان شایسته برای کنترل کارکنان، به خصوص آنان که در رده‌های بالای حکومت مشغول به کار هستند، مانعی در جهت ایجاد انحراف افراد محسوب می‌شود؛ چرا که خیانت آنها موجب سلب اعتماد مردم شده و این موجب کاهش حمایت مردم از برنامه‌های اقتصادی - به خصوص در هنگام فشارها و بحران‌های اقتصادی - می‌شود.

امام علی (ع) می‌فرماید: «و از همکاران نزدیک خود سخت مراقبت کن و اگر یکی از آنان دست به خیانت زد و گزارش جاسوسان تو هم آن خیانت را تأیید کرد، به همین مقدار گواهی، قناعت کرده او را با تازیانه کیفر کن و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او باز پس گیر، سپس او را خوار دار و خیانتکار بشمار و طوق بدنامی به گردنش بیافکن».

به این ترتیب می‌بینیم که امام (ع) تنها تنبیه و بازگرداندن اموال برای مجازات فرد خاطی را کافی ندانسته و دستور به معرفی وی به مردم را می‌دهند تا در برخورد با مفسد اقتصادی اطمینان کامل داشته باشند. ایشان بر دقت و کنترل نزدیکان حاکم و کارگزار تأکید دارد، زیرا این افراد بیشترین تأثیر را در افکار جامعه دارند. سختگیری با این افراد، موجب می‌شود که حجت بر دیگر کارگزاران تمام شود و حاکم را در اجرای مجازات، مقتدر بدانند و کارگزاران نیز در اعمال و رفتار خود دقت بیشتری داشته باشند.

۱۲- در نظر گرفتن اولویت‌های تولیدی (کشاورزی و صنعتی)

الف) عدم توجه به اولویت‌های تولیدی، ریشه بسیاری از مشکلات اقتصادی است. جابه‌جایی اولویت‌ها می‌تواند مانع رسیدن برنامه‌های اقتصادی به اهداف

مورد نظرشان گردد. در این میان، عدم توجه به اولویت‌ها تولیدی و زیرساختی، مشکلات بیشتری در دستیابی به اقتصاد پایدار ایجاد می‌کند.

ب) از راهکارهای ایجاد اقتصاد سالم و مقاوم، توجه به بخش تولیدی و کشاورزی است. برنامه‌ریزی‌های درست و کارشناسی شده در زمینه آبادانی زمین‌های بایر که عمدتاً فراوان‌اند و در اختیار مردم قرار دادن آنها می‌تواند عامل مؤثری در ایجاد اقتصاد سالم و پویا باشد. همچنین باید به کاشت محصولات مورد نیاز مردم توجه داشت. حفظ زمین‌های کشاورزی، عامل مؤثری در آبادانی مناطق و افزایش مالیات‌هاست؛ چرا که در صورت بروز هرگونه مشکل، مردم قادر به پرداخت مالیات نبوده و قدرت حکومت برای حمایت از مردم در زمان بروز بحران‌ها و فشارها کم می‌شود، در این شرایط، حکومت نمی‌تواند مردم را وادار به پرداخت مالیات کند، چرا که نارضایتی مردم را در پی خواهد داشت و موجب تنش اقتصادی می‌شود و در نهایت، عامل تزلزل پایه‌های حکومت خواهد بود.

امام (ع) می‌فرماید: «باید تلاش تو در آبادانی زمین بیشتر از جمع‌آوری خراج باشد که خراج جز با آبادانی فراهم نمی‌گردد و آن کس که بخواهد خراج را بدون آبادانی مزارع به‌دست آورد، شهرها را خراب کرده و بندگان خدا را نابود نموده و حکومتش جز اندک مدتی دوام نمی‌آورد».

۱۳- مشورت و انتخاب سنجیده

الف) یکی از جمله مسائلی که موجب بروز مشکلات در زمینه‌های مختلف می‌شود، عدم توجه به شایسته‌سالاری است. اگر اشخاص در جایگاه متناسب قرار نگیرند، طبعاً توانایی لازم را در جهت اداره امور نخواهند داشت و همین

مسئله موجب اخلال در امور می‌گردد. در انتخاب افراد نیز نباید تنها به دانش و آگاهی خود بسنده کرد، زیرا ممکن است به دلایلی چون ظاهرمداری و... نتوان به تنهایی به شناخت درستی از افراد و توانایی آنها دست یافت و جایگاه مناسب را در نظر گرفت؛ چنانکه امام علی (ع) می‌فرماید: «مبادا در گزینش نویسندگان و منشیان بر تیزهوشی و اطمینان شخصی و خوش‌باوری خود تکیه نمایی، زیرا افراد زیرک با ظاهرسازی و خوش‌خدمتی، نظر زمامداران را به خود جلب می‌نمایند... لکن آنها را با خدماتی که برای زمامداران شایسته و پیشین انجام داده‌اند بیازما. چنین انتخاب درستی نشان‌دهنده خیرخواهی تو برای خدا و مردمی است که حاکم آنانی».

ب) انتخاب‌ها باید بر اساس ضوابط و گزینشی صحیح باشد. افراد باید با در نظر گرفتن تخصص لازم و تجربه کافی در پست‌ها مشغول به کار شوند. برای این منظور، مشورت با اهل فن، بهترین راهکار است. همچنین یکی از راهکارهای شناخت افراد، بررسی سوابق کاری آنهاست که شناخت مناسبی را از توانایی و ظرفیت آنها به دست می‌دهد.

۱۴- تناسب کارگزاران با مسئولیت‌های‌شان

الف) از دیگر مشکلات، عدم تناسب تخصص افراد با مسئولیت آنهاست. گاهی افراد تخصص لازم را دارند ولی ظرفیت پذیرش مسئولیت آن کار را ندارند. این امر می‌تواند موجب ایجاد سستی در کار و تصمیم‌گیری نادرست در شرایط حساس شود؛ به همین دلیل امام علی (ع) می‌فرماید: «برای هر یک از کارهای سرپرستی برگزین که بزرگی کار بر او چیرگی نیابد و فراوانی کار او را

درمانده نسازد و بدان که هرگاه در کار نویسندگان و منشیان تو کمبودی وجود داشته باشد که تو بی‌خبر باشی، خطرات آن دامنگیر تو خواهد بود».

ب) در شناخت توانایی‌ها و ظرفیت‌های افراد، علاوه بر تعهد و تخصص، تجربه نیز ضرورت دارد. داشتن تجربه می‌تواند در هنگام تنش‌ها بسیار راهگشا باشد و باعث حفظ خونسردی فرد شده و فکر را برای تصمیم‌گیری باز نگه دارد که نقش مهمی در حل بحران‌ها دارد.

۱۵- حمایت از بازرگانان و صاحبان صنایع

الف) امام علی (ع) در مورد بازرگانان و صاحبان صنایع هشدار می‌دهد؛ چراکه عدم توجه به جایگاه آنها و برقراری ارتباط درست میان آنها و همچنین ارتباط درست میان آنها و حکومت، پایه‌های هرج و مرج اقتصادی را فراهم می‌آورد، به حدی که صفات اخلاقی و رفتاری آنها می‌تواند در ایجاد فشار بر جامعه اثرگذار باشد. امام علی (ع) می‌فرماید: «بدان که در میان بازرگانان، کسانی هم هستند که تنگ‌نظر و بدمعامله و بخیل و احتکارکننده‌اند، که تنها با زورگویی به سود خود می‌اندیشند و کالا را به هر قیمتی که می‌خواهند می‌فروشند، که این سودجویی و گران‌فروشی برای همه افراد جامعه زیانبار و عیب‌بزرگی بر زمامدار است».

ب) حمایت حکومت از تجار و صاحبان صنایع یکی از راهکارهای مقاوم‌سازی اقتصادی است. شناخت طبقات مؤثر در امور اقتصادی و درک جایگاه هر کدام از آنها و در نظر گرفتن میزان نقش هر کدام در امور اقتصادی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ امام علی (ع) در توصیه خود این افراد را به سه دسته تقسیم می‌نماید و می‌فرماید باید به هر کدام از آنها در

جای خود توجه شود: «سپس سفارش مرا به بازرگانان و صاحبان صنایع بپذیر و آنها را به نیکوکاری سفارش کن، بازرگانانی که در شهر ساکنند، یا آنان که همواره در سیر و کوچ کردن می‌باشند و بازرگانانی که با نیروی جسمانی کار می‌کنند».

شناخت گروه‌های مختلف مؤثر در جامعه و ایجاد هماهنگی میان آنها از جمله مسائلی است که دقت فراوانی می‌طلبد؛ چراکه در زمان بروز مشکلات راهگشاست. امام (ع) در این خصوص می‌فرماید: «چرا که آنان منابع اصلی منفعت و پدیدآورندگان وسایل زندگی و آسایش و آورندگان وسایل زندگی از نقاط دوردست و دشوار می‌باشند، از بیابان‌ها و دریاها و دشت‌ها و کوهستان‌ها، جاهای سختی که مردم در آن اجتماع نمی‌کنند، یا برای رفتن به آنجا شجاعت ندارند».

سپس برای حل مشکل احتکار راهکارها ارائه داده و می‌فرماید:

- ساده کردن معاملات در جامعه اسلامی
- انجام معاملات عادلانه و مطابق با موازین اسلامی
- کنترل و قرار دادن نرخ‌های متعارف بر کالا از طرف حکومت
- مجازات احتکارکنندگان بر اساس حدود اسلامی

۱۶. در نظر گرفتن طبقات ضعیف در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی

الف) یکی از ریشه‌های بروز مشکلات در جامعه، عدم توجه به طبقات ضعیف است. در جامعه اسلامی باید به طبقات ضعیف که نیازمند و گرفتارند، توجه شود؛ چراکه این طبقات در مواقع بروز مشکلات، متحمل بیشترین فشارها هستند. حضرت (ع) در این خصوص با این بیان که «سپس خدا را!

خدا را! در خصوص طبقات پایین و محروم جامعه» مالک اشتر را مورد خطاب قرار می‌دهد و راهکار مناسب درباره آنان ارائه می‌دهد: «بخشی از بیت المال و بخشی از غله‌های زمین‌های غنیمتی اسلام را در هر شهری به طبقات پایین اختصاص ده، زیرا برای دورترین مسلمانان همانند نزدیک‌ترین آنان سهمی مساوی وجود دارد و تو مسئول رعایت آن می‌باشی».

ب) اختصاص بخشی از غنائم و بیت‌المال به طبقات پایین و اقشار ضعیف، سبب رفع کاهش فشار بر آنان و مانع شکنندگی اقتصادی و ایجاد مشکلات در این خانواده‌ها می‌شود.

۱۷. صداقت

الف) یکی از ریشه‌های اقتصاد ناپایدار، عدم اعتماد مردم است که در اثر پنهان‌کاری حکومت پدید می‌آید. عدم صداقت، مانع جلب اعتماد مردم و به دنبال آن عدم همکاری و همراهی آنها می‌شود. برای جلب اعتماد عمومی در کارهای سخت نیاز به صداقت است، زیرا هرگاه مردم حس کنند که مورد سوءاستفاده قرار گرفته‌اند، امور و کارهای در دست انجام را رها کرده یا در آن اختلال ایجاد می‌کنند و در آن هنگام است که ادامه کار با آنها و جلب نظر و اعتماد ایشان و ایجاد وحدت بین آنان بسیار دشوار خواهد شد.

ب) فراهم کردن شرایط اقتصاد مقاومتی نیاز به همکاری و تلاش فراوان مردم دارد، برای این کار ابتدا باید آمادگی لازم را در آنان ایجاد کرد. زمانی مردم برای رسیدن به هدفی سخت دست به کار می‌شوند که راه برایشان روشن باشد و مسائل و مشکلات صادقانه با آنها در میان گذاشته شود. حضرت (ع) در این باره می‌فرماید: «هر گاه رعیت بر تو بد گمان گردد، عذر خویش را

آشکارا با آنان در میان بگذار و با این کار از بدگمانی نجاتشان ده، که این کار ریاضتی برای خودسازی تو و مهربانی کردن نسبت به رعیت است و این پوزش- خواهی تو آنان را به حق وامی دارد». از این رو در میان گذاشتن صادقانه مشکلات و سهمیم کردن مردم، مشارکت حداکثری آنان را در پی خواهد داشت.

۱۸. دوراندیشی و دقت در پیمان‌ها و معاملات

الف) در پیمان‌ها و معاملات باید توجه داشت که هیچ‌گونه ضرری برای مسلمانان به دنبال نداشته باشد؛ چنانکه امام علی (ع) می‌فرماید: «مبادا قراردادی را امضاء کنی که در آن برای دغلكاری و فریب راه‌هایی وجود دارد و پس از محکم‌کاری و دقت در قرارداد، دست از بهانه‌جویی بردار». هر تعهدی که موجب زیان مسلمین باشد، از نظر اسلام باطل است؛ رسول اکرم (ص) در این باره فرمودند: «هیچ ضرر و زیانی بر مؤمن نیست» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۵/ ۲۴۹).

ب) صلح و تأمین امنیت داخلی و خارجی از مسائل تاثیرگذار بر اقتصاد است، زیر در سایه صلح است که مردم در کمال آرامش به کسب و کار می‌پردازند؛ از این رو امام (ع) می‌فرماید: «هرگز پیشنهاد صلح از طرف دشمن را که خشنودی خدا در آن است رد مکن که آسایش رزمندگان و آرامش فکری تو و امنیت کشور در صلح تأمین می‌گردد». اما باید مراقب خدعه‌های دشمنان بود و آمادگی لازم در همه زمینه‌ها را در مقابل هرگونه عمل آنها حفظ کرد؛ چراکه عقد قرارداد- خصوصاً در معامله با دشمنان - موجب ضربات اقتصادی خواهد بود؛ چنانکه امام (ع) می‌فرماید: «لکن زنهار! زنهار! از دشمن خود پس از آشتی کردن، زیرا گاهی دشمن نزدیک می‌شود تا غافلگیر

کند، پس دوراندیش باش و خوشبینی خود را متهم کن». هر چند وفای به پیمان لازم است و به آن سفارش شده است: «اگر پیمانی بین تو و دشمن منعقد گردید، یا در پناه خود او را امان دادی، به عهد خویش وفادار باش و بر آنچه بر عهده گرفتی امانتدار باش».

۱۹. توجه به عنصر زمان و تناسب برنامه‌ها

الف) یکی از عوامل پدیدآورنده مشکلات اقتصادی، عدم رعایت زمانبندی مناسب و تعریف شده در اجرای برنامه‌ها و انجام ندادن به موقع امور است. وقتی کاری در زمان مشخص صورت نپذیرد، طبعاً کارهای مترتب بر آن نیز دچار اختلال شده و نتیجه مطلوبی حاصل نمی‌شود و خلأ اقتصادی به وجود می‌آید. حضرت می‌فرماید: «مبادا هرگز در کاری که وقت آن فرانسیده شتاب کنی یا در کاری که وقت آن رسیده سستی ورزی و یا در چیزی که (حقیقت آن) روشن نیست، ستیزه جویی نمایی و یا در کارهای واضح و آشکار کوتاهی کنی».

ب) با رعایت زمانبندی مناسب در طراحی امور و در نظر گرفتن اتفاقات احتمالی و با انجام به موقع آنها در مدت زمان معین، می‌توان شرایط مناسب برای اقتصادی پایدار را فراهم کرد؛ چنانکه امام (ع) می‌فرماید: «تلاش کن تا هر کاری را در جای خود و در زمان مخصوص به خود انجام دهی».

نتیجه‌گیری

اقتصاد از جمله مسائلی است که در اسلام به آن توجه فراوان شده و در آیات و روایات به عنوان یکی از پایه‌های حکومت اسلامی آمده است. آیات قرآن ما را به آمادگی لازم در جهت اقتصادی فرامی‌خواند و روایات از توانایی تدبیر اقتصادی، به عنوان ویژگی خاص مؤمنین یاد می‌کنند. در این میان،

نوشتار حاضر که مشکلات و راهکارهای ایجاد اقتصاد مقاومتی را در کلام امام علی (ع) با محوریت نامه ۵۳ نهج البلاغه مورد تحلیل و بررسی قرار داده بیان می‌کند مهمترین این مشکلات در تحقق اقتصاد مقاومتی از منظر امام علی (ع) عبارتند از: اختلال در نظام مالیاتی، بی‌تقوایی حاکم، خواص محوری و عدم توجه به طبقات مردم، فقدان کنترل و نظارت بر کارگزاران، عدم مشورت با افراد آگاه و متعهد، قانون‌گریزی، عدم توجه به زیرساخت‌ها، پنهانکاری، عدم توجه به ظرفیت‌ها، سختگیری و فشار بر مردم، عدم توجه به اولویتهای جامعه، عدم حمایت از صاحبان صنایع، عدم زمانبندی مناسب در امور و بی‌دقتی در قراردادهای ایشان در مقابل، راهکارهایی چون تقوا و خودسازی حاکم، مردم‌گرایی، قانون‌محوری، شایسته‌سالاری، مشورت در برنامه‌ها و انتخاب کارگزاران متخصص و متعهد، تأمین مالی عاملان، مجازات اخلال‌گران، توجه به اولویتهای تولیدی، زمانبندی مناسب امور، دقت در قراردادهای، صداقت، حمایت از طبقات مؤثر اقتصادی، توجه به ظرفیتهای مسئولان، عدالت‌محوری را در جهت حل مشکلات اقتصادی، بیان کرده‌اند که به کارگیری آنها حکومت اسلامی را به سوی داشتن یک نظام اقتصادی مقاوم و پایدار پیش خواهد برد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. آیتی، محمد ابراهیم، تاریخ پیامبر/اسلام، قم: دارالفکر، ۱۳۸۶.

۴. برقی، احمد بن محمد بن خالد، *المحاسن*، تحقیق و تصحیح جلال‌الدین محدث، قم: دار الکتب الإسلامية، ۱۳۷۱ق.
۵. بستانی، فؤاد افرام، *فرهنگ / بجدی*، ترجمه رضا مهیار، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵.
۶. حر عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعة*، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۹ق.
۷. خرقانی، حسن؛ سعیدی فاضل، روح الله؛ هاشمی، مجید، «فرهنگ غدیر و راهبردهای تحقق مقاومتی»، *آسمان غدیر* (مجموعه مقالات)، ص ۲۵۳-۲۶۸. ۱۳۹۵
۸. سبحانی تبریزی، جعفر، *سیمای اقتصاد اسلامی*، قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۱۳۷۸.
۹. صاحب بن عباد، إسماعیل بن عباد، *المحیط فی اللغة*، تحقیق و تصحیح محمدحسن آل یاسین، بیروت: عالم الكتاب، ۱۴۱۴ق.
۱۰. صدر، محمدباقر، *اقتصاد ما*، ترجمه محمدکاظم موسوی، مشهد: جهاد سازندگی، ۱۳۶۰.
۱۱. طریحی، فخرالدین بن محمد، *مجمع البحرين*، تحقیق و تصحیح احمد حسینی اشکوری، تهران: مرتضوی، ۱۳۷۵.
۱۲. عسکری، حسن بن عبدالله، *الفروق فی اللغة*، بیروت: دار الآفاق الجديدة، ۱۴۰۰ق.
۱۳. فراهیدی، خلیل بن أحمد، *العین*، قم: نشر هجرت، ۱۴۰۹ق.
۱۴. قرشی بنایی، علی اکبر، *قاموس قرآن*، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۱۲ق.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دار الکتب الإسلامية، ۱۴۰۷ق.
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران: دار الکتب الإسلامية، ۱۳۷۴.